

יחידה א'

תחומי משפט המלך

- פרקי מבוא - סקירה כוללת בתנ"ך ובספרות המדרש
וההלכה על אחריות המלך למשפט.
- קביעת תפקידי המלך בישראל בכלל, ותחומי המשפט
עליהם הוא מופקד.
- ההשלכות הנובעות מתפקיד זה על בחירת האדם הראוי
למלכות.

משפט המלך בתנ"ך ובהלכה

יחידה א

מבוא

המשפט הוא מעיקרי יעודה של המלוכה. וכך הגדיר הרמב"ם את תכלית העמדת המלך בהלכות מלכים (פ"ד הל' י'): :

אין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר (שמו"א ח, כ) וּשְׁפֹטנוּ מַלְכֵנוּ וַיֵּצֵא לַפָּנִינוּ וַנִּלְחֶם אֶת מַלְחֲמוֹתֵינוּ.

כך נאמר בישעיהו (ל"ב א'): :

הֵן לְצִדִּיק יִמְלֹךְ מֶלֶךְ וְלְשָׁרִים לְמִשְׁפָּט יִשְׁרֹוּ [הן אין משפט מלך למלוך כי אם לעשות משפט צדק - רש"י].

לכן קרא ירמיהו הנביא למלך יהודה (כ"ב ב'-ג'): :

שָׁמַע דְּבַר ה' מֶלֶךְ יְהוּדָה הַיֹּשֵׁב עַל כִּסֵּא דָוִד וּגְו' כֹּה אָמַר ה' עֲשׂוּ מִשְׁפָּט וְצִדְקָה וְהִצִּילוּ גְזוּל מִיַּד עָשׂוֹק.

ואמר שלמה המלך במשלי: :

מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט יַעֲמִיד אֶרֶץ (כ"ט ד'): [במשפט - בעבור המשפט אשר יעשה בין העם יתקיים המדינה כי יחדלו מעושק ידיהם כי הכל יביא במשפט - מצודות דוד].
ועוד אמר: מֶלֶךְ שׁוֹפֵט בְּאֵמֶת דָּלִים כִּסְאוֹ לְעֵד יָכוֹן (כ"ט י"ד): [כסא המלך מכוננת על המשפט, ולפעמים יש דין מרומה, וצריך המלך לחקור אחר האמת, ואז כסאו לעד יכון, כמו שהאמת הוא מהדברים הנצחיים - מלבי"ם].

ובהיות המלך אחראי על עניני משפט בין אדם לאדם, נשא דוד המלך תפילה על שלמה בנו כשהמליכו (תהילים ע"ב): :

(א) לְשִׁלְמָה, אֱלֹקִים מִשְׁפָּטֶךָ לְמֶלֶךְ תֵּן וְצִדְקָתְךָ לְבֹן מֶלֶךְ: (ב) יְדִין עַמְּךָ בְּצִדֶּק וְעֲנִיֶיךָ בְּמִשְׁפָּט: (ג) יִשְׁאוּ הָרִים שְׁלוֹם לְעַם וְגִבְעוֹת בְּצִדְקָה: (ד) יִשְׁפֹּט עֲנִי עִם יוֹשִׁיעַ לְבָנֵי אֲבִיוֹן וַיִּדְכָּא עוֹשֵׁק: וּגְו' (יב) כִּי יִצִּיל אֲבִיוֹן מִשּׁוֹעַ וְעֲנִי וְאִין עֹזֵר לוֹ: (יג) יָחַס עַל דָּל וְאֲבִיוֹן וְנִפְשׁוֹת אֲבִיוֹנִים יוֹשִׁיעַ: (יד) מִתּוֹךְ וּמִחֻמָּס יִגְאֹל נַפְשָׁם וַיִּקָּר דָּמָם בְּעֵינָיו: וּגְו'

(מלבי"ם שם: תפלה זו יסד דוד ע"ה את המליך את שלמה בנו, והיא היתה התפלה האחרונה שיסד בימי חייו כמו שנאמר "כלו תפלות דוד בן ישי").

גם שלמה המלך בתחילת מלכותו מתפלל ומבקש: "ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע, כי מי יוכל לשפט את עמך הכבד הזה" (ספר מלכים א' פרק ג' ט'), ומפרש שם רש"י "את עמך הכבד - מתוך שהם רבים, יש להם עסקים רבים, ובאים לדין, ואין לי מתון לעיין בדינם. דבר אחר, כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה, משפטם כבד מאד, אם יבא דין שני גוים לפני,

ואטול מזה ואתן לזה שלא כדין, איני נענש, אבל ישראל הריני נענש עליו עונש נפשות, שנאמר (משלי כב כג) וקבע את קובעיהם נפש". וכשראתה מלכת שבא את מלכות שלמה, אמרה לו בברכתה: "יהי ה' אלקיך ברוך אשר חפץ בך לתתך על כסא ישראל, באהבת ה' את ישראל לעולם וישמך למלך לעשות משפט וצדקה" (מלכים א' י, ט').

בזה נבין את אופן מרידתו של אבשלום בדוד: "והשכים אבשלום ועמד על יד דרך השער ויהי כל האיש אשר יהיה לו ריב לבוא אל המלך למשפט, ויקרא אבשלום אליו וגו' ויאמר אליו אבשלום ראה דבריך טובים ונכחים ושמע אין לך מאת המלך. ויאמר אבשלום מי ישמני שפט בארץ ועלי יבוא כל איש אשר יהיה לו ריב ומשפט והצדקתיו וגו' ויעש אבשלום כדבר הזה לכל ישראל אשר יבאו למשפט אל המלך ויגנב אבשלום את לב אנשי ישראל" (שמו"ב פרק ט"ו ב-ו). בהיות המלך מופקד על המשפט, העמיד אבשלום עצמו כשופט צדק, שבזה הראה עצמו ראוי והגון למלכות, ותצלח מרידתו.

רבינו יעקב "בעל הטורים" הביא לשבח, בתחילת פסקיו על משפטי התורה, את הנהגת המשפט של גדולי המלכים (טור חושן משפט סימן א'):

וימשח את דוד למלך על ישראל, וילך גם הוא בדרכי השם מכל אשר היו לפניו, דכתיב ויעש דוד משפט וצדקה ויואב יחיה את שאר העיר, ואחז"ל בזכות משפט וצדקה שעשה דוד יואב יחיה את שאר העיר.

ויקם בנו תחתיו ידיד ה' אשר אהב ללכת בחוקות דוד אביו, וישאל מאת ה' לב מבין שומע לשפוט את עמו להבין בין טוב לרע ויטב בעיני ה' על אשר שאל את הדבר הזה ויתן לו לב חכם ונבון אשר כמוהו לא היה לפניו ואחריו לא קם כמוהו וייראו כל ישראל מפניו כי ראו כי חכמת ה' בלבו לעשות משפט.

וגם יהושפט שהלך בדרכי אביו וגבה ליבו בדרכי ה' נתחזק בדבר המשפט והעמיד שופטים בכל עיר ועיר ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפוטו כי לה' ועמכם בדבר המשפט.

וגם יאשיהו שהכתוב מעיד עליו וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' בכל לבבו ואחז"ל שכל דין שדן עד שהיה בן י"ח שנה החזיר לבעליו.

וגם מלך המשיח שיגלה במהרה בימינו משבחו הפסוק בדבר משפט דכתיב [ישעיה יא] ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ וגו'.

כאמור, מנה הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק ד' הלכה י') שני דברים עקריים שהם יסוד המלכות, **משפט ומלחמות**. ובלשונו "אין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר (שמו"א ח' כ') **ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו**". ואף על פי ששני ענינים נפרדים המה, אבל קשר ערכי יש ביניהם. וכך נאמר "וימלך דוד על כל ישראל, ויהי דוד עשה משפט וצדקה לכל עמו - ויואב בן צרויה על הצבא (שמו"ב ח, טו-טז). ופרש רש"י "דוד גרם ליואב להיות מצליח על הצבא לפי שעשה משפט וצדקה". [ומקורו בגמ' סנהדרין מ"ט א' "ומה טעם יואב על הצבא - משום דדוד עשה משפט וצדקה לכל עמו"].

ובתורה אחר פרשת המשפט שנאמר בה "ודרשו השפטים היטב וגו' ולא תחוס עינך, נפש בנפש, עין בעין, שן בשן, יד ביד, רגל ברגל" (דברים י"ט יח-כא). נאמר בתורה "כי תצא למלחמה על אויביך, וראית סוס ורכב עם רב ממך, לא תירא מהם כי ה' אלקיך עמך" (שם כ' א') וכתב רש"י שם (ומקורו במדרש תנחומא שם) "כי תצא למלחמה - סמך הכתוב יציאת מלחמה לכאן, לומר לך, אם עשית משפט צדק אתה מובטח שאם תצא למלחמה אתה נוצח. וכן דוד הוא אומר (תהלים קי"ט, קכ"א) **עשיתי משפט וצדק, בל תניחני לעושקי**". זכות עשיית משפט וצדק עומדת להם לישראל במלחמתם.

את משפטי המלך נמצא בתנ"ך בשלושה תחומים נפרדים. דינם, עניינם ומטרתם שונים זה מזה:

א. **העונות עוברי עבירה לתקון העולם.**

ב. **דיני ממונות ובין אדם לחבירו.**

ג. **העונות מורדי המלכות.**

משפט המלך בעוברי עבירה, מצאנו רבות בתנ"ך. לפי שעה נציין כאן את צוואת דוד לשלמה בקשר ליואב בן צרויה: "אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל לאבנר בן נר ולעמשא בן יתר ויהרגם וגו' ועשית כחכמתך ולא תורד שבתו בשלום שאול" (מלכים א' פרק ב' ה'). וכן אמר שלמה כששלח את בניהו בן יהוידע להרוג את יואב "והשיב ה' את דמו על ראשו אשר פגע בשני אנשים צדקים וטובים ממנו ויהרגם בחרב ואבי דוד לא ידע את אבנר בן נר שר צבא ישראל ואת עמשא בן יתר שר צבא יהודה, ושבו דמיהם בראש יואב ובראש זרעו לעולם ולדוד ולזרעו ולביתו ולכסאו יהיה שלום עד עולם מעם ה'" (שם ל"ג). עלינו לברר מה צורך יש במשפטי המלך, אחר שעניינם אלו מסורים בעיקרם לסנהדרין. עלינו גם לברר, באיזה עבירות יש למלך סמכות לדון ולהעניש, ומה הם הראיות שעליהם רשאי המלך לסמוך בעונשיו, והאם העונשים מקבילים לעונש הסנהדרין.

משפטי המלך בדיני ממונות ובין אדם לחבירו, מצאנו כאמור לעיל במעשה אבשלום "ויהי כל האיש אשר יהיה לו ריב לבוא אל המלך למשפט". וכן במלכים ב' "ויהי מקצה שבע שנים ותשב האשה מארץ פלשתים ותצא לצעוק אל המלך אל ביתה ואל שדה" (ח' ג'), ובעוד מקומות. להלן יבואר מה הענין המיוחד במשפט המלך בדיני ממונות, אחר שיש לנו משפטי בית דין כמצוה עלינו בתורה "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך אשר ה' אלוֹקֶיךָ נותן לך לשבטֶיךָ ושפטו את העם משפט צדק" (דברים ט"ז י"ח).

משפטי המלך ועונשיו במורדים במלכות, גם זאת מצאנו בתנ"ך רבות (דינו של שמעי בן גרא, דינו של אדוניה ועוד). כאן צריך לברר האם מורד במלכות נדון בבית דין או בשפיטת המלך. מה הם סדרי הדין במשפטו של מורד, ומה הם העונשים שהמלך זכאי ורשאי להעניש בהם את המורד.

משפט המלך ומשפט התורה על ידי שופטי ישראל, חלוקים ביסודם. משפטי התורה, חיוביה ועונשיה קבועים הם בתורה, ונעשים לפי סדרי משפט וראיות ברורות. לא כן משפטי המלך, חיוביו ועונשיו נקבעים לפי דעת המלך, ומשתנים לפי צורך השעה והענין. העונש אף משתנה לפי אכזריותו ומעמדו של החוטא. ונביא מדברי המלבי"ם בענין משפטו של דוד המלך ב"כבשת הרש":

"הנה יש הבדל בין משפט המלך ובין משפט השופטים, שהשופטים לא ישפטו רק כפי התורה אשר תשקיף על הפעולה, ומשפט הגונב שה וטבח חרוץ שישלם ארבע צאן תחת השה, אבל המלך ישפוט לפי שעה ולפי הפועל, שבנדון זה יחרוץ המשפט לפי האכזריות ורוע הלב שהראה העשיר במעשהו, ולכן הציע משפט זה לפני דוד שידין אותו במשפט המלכות לצורך שעה ובהשקף על האיש הפועל, ודוד חרה אפו באיש הפועל זאת, וגמר אומר כי בן מות האיש העושה זאת, שמצד האיש הפועל חייב מיתה" (שמו"ב י"ב ה').

השופט במשפטי התורה אינו **מחדש**, אלא קובע את הדין כפי האמור והקצוב בתורה. כדי לקשר בין המציאות שבאה לפניו, לאמור בתורה ובהלכה, צריך הדיין נאמנות וידיעת משפטי התורה, ומכאן נובע כוחו. מה שאין כן במשפט המלך, כח המלך במשפטו נובע מהשררה והשלטון, שהרי הוא הקובע ומחדש את העונש. אמנם, אף המלך זקוק לחכמת התורה ואמת הצדק שלה, ולכל המדות והמעלות הגדולות שמנתה התורה בשופטים, ואף הוא מחויב בהם. כך **שבחירת הראוי למלכות מושפעת מיעודו של המלך לשפוט**, וכבר כתב כן בספר העקרים:

ולפי הנראה שהמדות ההכרחיות למלך מצד המלכות הם ששה, וזה שהכונה בהקמת המלך הוא להלחם באויבים ולשפוט את העם משפט צדק, אמרו ישראל כששאלו מלך: ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם מלחמותינו (שמו"א ח'), ועל כן ראוי שימצאו בו המדות ההכרחיות לזה, אולם מדות השופטים כבר נתבארו שהם ארבע: **אנשי חיל יראי אלקים אנשי אמת שונאי בצע**. וכשנערב עם אלו התארים שהם הכרחיים מצד המלחמה נמצאם בין כלם ששה האחד צריך שיהיה המלך אכזרי לזרים ורחמן לעמו ומוסר נפשו להצילם (מאמר רביעי פרק כ"ו).

וכך ספרו לנו חז"ל על כסאו של שלמה המלך: "אמר רב הונא כנגד שש מצות שהמלך מצווה עליהם בכל יום. אלו הן (דברים יז יז) לא ירבה לו נשים, רק לא ירבה לו סוסים, וכסף וזהב לא ירבה לו מאד, לא תטה משפט, ולא תכיר פנים, ולא תקח שוחד, שש כנגד **שש מעלות לכסא** (דבה"ב ט' י"ח), באי זה צד בצד שהיה עולה ויושב, עלה לישב על מעלה הראשונה הכרוז יוצא ואומר לו: לא ירבה לו נשים. עלה לישב על מעלה שניה הכרוז יוצא ואומר לו: לא ירבה לו סוסים.

עלה לישב על מעלה שלישית הכרוז יוצא ואומר: וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. עלה לישב על מעלה רביעית הכרוז יוצא ואומר: לא תטה משפט. עלה לישב על מעלה חמישית הכרוז יוצא ואומר: לא תכיר פנים. עלה לישב על מעלה ששית הכרוז יוצא ואומר לא תקח שוחד" (מדרש רבה במדבר פרשה יב פסקה יז). הרי לנו שמלבד המצות המיוחדות למלך, המלך גם מוזהר באיסורים שמוזהרים בהם הדיינים, ודאג שלמה לזכור תמיד לאווין אלו בעלותו על כסאו למשפט.

ועד היכן הדברים מגיעים? עד ראשי השבטים, ראובן שמעון לוי ויהודה. "כי ביהודה בחר לנגיד" (דבהי"א כ"ח ו'). ראובן נפסל למלכות בהיותו פחוז כמים, אך היה ראוי שתעבור המלוכה לשמעון או לוי הקודמים ליהודה. כתב ע"כ הספורנו (בראשית מ"ט ה') שע"ז נסובים דברי יעקב "כלי חמס מכרותיהם": "שמעון ולוי אחים - והיה הכבוד הראוי לראובן, ראוי להם, בנפלו ממנו (משנפסל ראובן היה הכבוד ראוי לשמעון ולוי). אמנם כלי חמס מכרותיהם - וזה לא יאות למלך אשר במשפט יעמיד ארץ, לכן לא יאות מלכות לשום אחד משניהם". כח המשפט המסור למלך הוא שפסל אותם למלכות.

מכלל דברי ישעיהו הנביא (ישעיה פרק לג, ט"ו ט"ז), בשבחו של המלך חזקיהו נלמד עוד על הנהגה הראויה למלך להיותו ראוי לשפוט צדק, שלעולם לא יקבל מתנה מאדם, שמא בעתיד יבוא לפניו אותו אדם למשפט:

הֲלֹךְ צִדְקוֹת, וְדַבֵּר מִיִּשְׁרָיִם, מֵאֵס בְּבִצֵּעַ מַעֲשִׂקוֹת, נֹעֵר כַּפָּיו מִתַּמְךָ בַּשּׁוֹחַד אִטֵּם אֶץ
מְשַׁמֵּעַ דְּמִים, וְעֵצָם עֵינָיו מִרְאוֹת בְּרָע: הוּא מְרוֹמִים יִשְׁכֵּן מִצְדּוֹת סִלְעִים מְשֻׁגְבוֹ
לְחֻמוֹ נִתֵּן מִיָּמָיו נֶאֱמָנִים:

"ונער כפיו מתמוך בשוחד", היינו לא רק שלא לקח שוחד ח"ו, אלא אפילו לא תמך בשוחד, ומפרש המלבי"ם, "מצד שהיה מלך עושה משפט תמיד, לא לקח מנחה משום אדם, כמו שהיה אז דרך המלכים, מפני שהיה ירא פן יהיה אחר כך לאיש הזה דין אצלו, ואף שיחזיר לו אז את המנחה, מכל מקום תמך בשוחד לפי שעה". ואף שלא ניתן לשם שוחד, שהרי כך המנהג לבוא אל המלך.

ומלבד שהמלך שופט בעצמו, מצאנו שהמלך היה גם אחראי על מנוי השופטים הדנים כמשפטי התורה, ועליו למנות דיינים הגונים וראויים כדברי הרמב"ם הלכות סנהדרין (פרק ג' הלכה ח') "כל סנהדרין או מלך או ראש גולה שהעמידו להן לישראל דין שאינו הגון ואינו חכם בחכמת התורה וראוי להיות דין, אף על פי שהוא כולו מחמדים ויש בו טובות אחרות הרי זה שהעמידו עובר בלא תעשה, שנאמר לא תכירו פנים במשפט, מפי השמועה למדו שזה מדבר כנגד הממונה להושיב דיינים".

פרשה ארוכה מצאנו בענין מנוי שופטים ע"י המלך יהושפט בספר דברי הימים (דבהי"ב יט ה-י):

וַיַּעֲמֵד שׁוֹפְטִים בְּאֶרֶץ כָּל עַרְי יְהוּדָה הַבְּצֻרוֹת לְעִיר וָעִיר. וַיֹּאמֶר אֶל הַשְּׁפָטִים רְאוּ מָה אַתֶּם עֹשִׂים, כִּי לֹא לָאָדָם תִּשְׁפָּטוּ כִּי לֹה' וְעִמָּכֶם בְּדִבְרֵי מִשְׁפָּט. וְעַתָּה יְהִי פָחוֹד ה' עֲלֵיכֶם שְׁמְרוּ וַעֲשׂוּ כִּי אֵין עִם ה' אֱלֹקֵינוּ עֹלָה וּמִשָּׂא פָנִים וּמִקַּח שֹׁחַד. וְגַם בִּירוּשָׁלַם הָעֶמֶיד יְהוֹשָׁפָט מִן הַלְוִיִּם וְהַכֹּהֲנִים וּמֵרָאשֵׁי הָאֲבוֹת לְיִשְׂרָאֵל לְמִשְׁפַּט ה' וּלְרִיב וּלְשִׁבּוֹ יְרוּשָׁלַם. וַיֵּצֵאוּ עֲלֵיהֶם לֵאמֹר כֹּה תַעֲשׂוּן בִּירְאָת ה' בְּאֶמּוּנָה וּבִלְבָב שָׁלֵם. וְכָל רִיב אֲשֶׁר יָבוֹא עֲלֵיכֶם מֵאֲחֵיכֶם הַיֹּשְׁבִים בְּעָרֵיהֶם בֵּין דָּם לְדָם בֵּין תּוֹרָה לְמִצְוָה לְחֻקִּים וּלְמִשְׁפָּטִים וְהִזְהַרְתֶּם אֹתָם וְלֹא יֵאָשְׁמוּ לֹה' וְהָיָה קֶצֶף עֲלֵיכֶם וְעַל אֲחֵיכֶם כֹּה תַעֲשׂוּן וְלֹא תֵאָשְׁמוּ.

וכבר שבחו חז"ל את יהושפט "ואף יהושפט כיון שנתחזק במלכות לא נתעסק בעסקי מלכות ולא בעושר ולא בכבוד ולא בדבר אחר אלא בדין שנאמר (דבהי"ב י"ז א') וימלך יהושפט וגו' ויתחזק על ישראל מהו ויתחזק שנתחזק ומינה את הדיינין וכו' היודעין ללכת בדרכי ה'" (מדרש תנחומא שופטים פרק א'). ועליו קראו חז"ל את המקרא "מלך במשפט יעמיד ארץ" (במדרש רבה שמות פרשה ל' פסקה י"ג). ומכוחו זכתה ירושלים שיאמר עליה (ישעיהו א' כ"א וברד"ק שם): "מלאתי משפט צדק ילין בה".